

O'ZBEK TILIDA HUNARMANDCHILIK TERMINLARINING O'RNI VA TASNIFI

Abdusamad Abdumalikov

Farg'ona davlat universiteti ta'lim jarayonini tashkil

etish bo'limi uslubchisi

zulfimalik1996@gmail.com

ORCID iD: 0009-0002-9136-3087

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi hunarmandchilikka oid terminlarning paydo bo'lish manbalari, ularning leksik-semantik xususiyatlari, turlari va tasnif mezonlari yoritilgan. Hunarmandchilik sohalariga xos terminlarning xalq og'zaki nutqidagi o'rni, milliy madaniyat bilan bog'liqligi hamda tarixiy-lisoniy jarayonlardagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda bu terminlarning til tizimidagi o'rni, shakllanish yo'nalishlari va ularning semantik maydoni bo'yicha tasnifi ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, termin, leksika, semantika, xalq og'zaki nutqi, etnolingvistika, termin tizimi, milliy meros.

Kirish. O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniyatida hunarmandchilik turlari — kulolchilik, zargarlik, kashtachilik, temirchilik, atlaschilik, yog'och o'ymakorligi, to'qimachilik, misgarlik, do'ppido'zlik va boshqalar muhim o'rin tutadi. Har bir sohaning o'ziga xos jarayonlari, asbob-uskunlari va mahsulot turlari mavjud bo'lib, ular orqali kasbiy leksika shakllangan.

Hunarmandchilik tilida qo'llaniladigan terminlar o'zbek tilining boyligida alohida qatlamni tashkil etadi. Ular tilda qadimdan mavjud, ammo har bir tarixiy davrda ishlab chiqarish jarayonlariga mos ravishda yangilanib, kengayib borgan. Shu bois hunarmandchilik terminologiyasini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya, tarix kabi fanlar uchun ham dolzarbdir.

Bugungi kunda O'zbekistonda xalq amaliy san'atini tiklash, milliy brendlarni rivojlantirish, "Hunarmand" uyushmasi faoliyati va UNESCO doirasida xalq hunarmandchilik merosini asrash kabi tashabbuslar bu terminlarning lingvistik va madaniy ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda.

Hunarmandchilik terminlarining o'zbek tili tizimidagi o'rni

Hunarmandchilik terminlari xalq tili boyligining amaliy kasbiy leksika qatlamiga kiradi. Ular ko'proq konkret predmet, harakat, jarayon, vosita yoki mahsulotni bildiradi.

Masalan:

- Temirchilikda: bolg'a, bigov, o'roq, chekuvchi, suyaklash, zarb;
- Zargarlikda: qalam, zar, suyak, pishiq, donachilik, oltin suvi;

- Kulolchilikda: g'isht, charx, loy, qo'lqov, pishiq, qoplama;
- Kashtachilikda: ip, atlas, naqsh, zardo'zi, do'ppi, chekka, gul;
- Yog'och o'ymakorligida: keski, sirkor, o'yma, bezak, naqsh, qo'shma.

Bu terminlar nafaqat ish jarayonining tili, balki xalq tafakkuri, estetik qarashlari va qadriyatlarini ifodalovchi vositadir. Shuning uchun ular etnolingvistik birlik sifatida ham qaraladi.

Hunarmandchilik terminlari o'zbek tilining leksik qatlamlarida faol, ko'plab sohalarda metaforik ma'noda ham ishlatiladi (masalan, "hayot o'ymakorligi", "taqdir naqshi" kabi iboralar orqali).

Hunarmandchilik terminlarining shakllanish manbalari

Hunarmandchilik terminologiyasi ko'p manbali bo'lib, u tarixiy, madaniy va tilshunoslik omillar bilan shakllangan. Asosiy manbalar quyidagilardan iborat:

1. Mahalliy (tub) o'zbekcha so'zlar

Ular asosan xalq nutqidan kelib chiqqan: ipchi, loychi, bo'yovchi, o'ymakor, bolg'a, taroq, dastgoh, suyak, zarb. Bu so'zlar tildagi yasama modellarga asoslanadi: -chi, -kor, -lik qo'shimchalari kasb nomlarini bildiradi (zargarlik, to'qimachilik, temirchilik).

2. Fors-tojikcha manbalar

Hunarmandchilik rivojlangan Buxoro, Samarqand, Marg'ilon, Toshkent kabi shaharlarda fors-tojik tilining ta'siri kuchli bo'lgan. Natijada naqsh, atlas, shoyi, ofarin, tarash, bozorgar kabi so'zlar leksikaga singib ketgan.

3. Arabcha qatlam

Islom davrida fan va san'at bilan bog'liq terminlar arab tilidan kirgan: san'at, tarsim, naqsh, zardo'z, ustod, misqol, rang, uslub, xattotlik.

4. Rus va xalqaro terminlar

XX asrda hunarmandchilikda texnika va mashina vositalarining kirib kelishi natijasida stanok, shablon, motor, zavod, dizayn, model, texnologiya kabi terminlar qo'llanila boshladi.

Bu manbalar tildagi qatlamli terminologik tizimni hosil qiladi, ya'ni xalq amaliy nutqi bilan ilmiy-texnik leksika o'zaro qo'shilib, yangi semantik tizim yaratgan.

Hunarmandchilik terminlarining leksik-semantik tasnifi

Hunarmandchilik terminlari ma'no va qo'llanish doirasiga ko'ra quyidagi asosiy semantik guruhlariga bo'linadi:

№	Guruh nomi	Tavsif	Misollar
	Material nomlari	Asosiy xomashyo, tabiiy resurs nomlari	loy, yog‘och, ipak, mis, temir, oltin, charm
	Asbob-uskunalar	Ish jarayonida qo‘llanadigan vositalar	bolg‘a, pichoq, bigov, dastgoh, cho‘tka, igna
	Jarayon va harakat nomlari	Hunar bajarishdagi harakat, usul nomlari	o‘yish, to‘qish, bo‘yash, suyaklash, yo‘nish, zarb berish
	Mahsulot turlari	Tayyor buyumlar va ularning nomlari	atlas, do‘ppi, qumg‘on, lagan, sandiq, zeb, uzuk
	Kasb va rol nomlari	Ish faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslar	usta, shogird, bo‘yovchi, ipchi, o‘ymakor, kulol
	Bezak va estetik birliklar	Naqsh, ramz, shakl nomlari	gul, naqsh, tars, chiziq, halqa, ko‘kram
	Madaniy-ramziy terminlar	Ma‘nosi ko‘chgan, ramziy so‘zlar	“taqdir naqshi”, “hayot yo‘nish”, “ustoz qo‘li”

Bu tasnif hunarmandchilik terminologiyasining semantik ierarxiyasini ko‘rsatadi. Har bir guruh tildagi ma‘nolar tizimini boyitadi, amaliy faoliyat bilan bog‘liq ma‘no maydonlarini hosil qiladi.

Hunarmandchilik terminlarining etnolingvistik ahamiyati

Hunarmandchilik terminlari xalqning mehnat an‘analari, estetik didi, dunyoqarashi va tarixiy tafakkurini ifodalaydi. Har bir termin ortida ma‘lum bir madaniy kod yashiringan.

Masalan:

- ustoz-shogird — faqat ishlab chiqarish tizimi emas, balki axloqiy qadriyat tizimini bildiradi;
- naqsh, gul, atlas — go‘zallik, baxt, ayollik timsoli sifatida ishlatiladi;
- suyaklash, to‘qish, zarb berish — “mehnat”, “sabr”, “mashq” ma‘nolarida ramziy ishlatiladi.

Bu birliklar o‘zbek xalqining mentaliteti va mehnat falsafasini tilda ifoda etuvchi vositalardir. Shuningdek, ularning nutqiy-frazeologik shakllarda (masalan, “ustaning qo‘lidan chiqqan”, “naqshi bor inson”, “ipini topmoq”) qo‘llanishi ularning semantik kengayishini ko‘rsatadi.

Hunarmandchilik terminlarining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari

Bugungi kunda hunarmandchilik terminologiyasi ikki yo‘nalishda rivojlanmoqda:

1. An‘anaviy terminlarning qayta tiklanishi – xalq hunarmandchiligi markazlari (Rishton, Marg‘ilon, Buxoro, Xiva, Toshkent)da qadimiy terminlar qayta jonlantirilmoqda.

2. Zamonaviy texnologik terminlar bilan sintez – dizayn, brend, ekologik mahsulot, milliy stil kabi yangi atamalar an'anaviy terminologiyaga qo'shilib, gibrid leksikani hosil qilmoqda.

Bu hol hunarmandchilik tilining barqaror, lekin dinamik rivojlanayotgan tizim ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Hunarmandchilik terminlari o'zbek tili leksikasining qadimiy va boy qatlamini tashkil etib, xalq tafakkurining lingvistik ifodasi hisoblanadi.

Ularning shakllanishi tarixiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ko'p manbali tizimni yaratgan.

Semantik jihatdan ular amaliy faoliyat jarayonini, vositalarni, materiallarni, bezaklarni va ijtimoiy rollarni ifodalovchi guruhlariga bo'linadi.

Hunarmandchilik terminlari milliy o'zlikni anglash, mehnat madaniyatini o'rganish va madaniy merosni saqlashda muhim lisoniy manba vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda ular zamonaviy til tizimida yangicha, global terminlar bilan uyg'unlashib, xalq tili boyligini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'xtiyeva M. O'zbek xalq hunarmandchiligi terminlari leksik-semantik tizimi. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Rasulova Z. Kasbiy leksikaning etnolingvistik tahlili. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020.
3. Abdullayeva D. O'zbek tili terminologiyasining shakllanish bosqichlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2021.
4. Karimov R. Milliy hunarmandchilik va xalq amaliy san'ati tarixidan lavhalar. – Farg'ona, 2020.
5. G'ulomova X. Ipakchilik va atlaschilikning madaniy merosi. – "O'zbek tili va adabiyoti", №2, 2022.
6. Yo'ldosheva G. O'zbek xalqining etnolingvistik merosi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
7. Qodirova M. Hunarmandchilik leksikasining zamonaviy talqini. – "Filologiya masalalari" jurnali, №3, 2024.